

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа с. Бояровка
Каа-Хемского района Республики Тыва

СОГЛАСОВАНО

ЗУВР школы

Биче-оол О.А. / /

от «24 августа» 2023

УТВЕРЖДЕНО

директор школы

Чаш-оол О.С. / /

от «25 августа» 2023

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по учебному предмету (курсу)

Родному (тывинскому) языку

наименование предмета (курса)

8 класс

на 2023-2024 учебный год

Составитель:

Ховалыг Чойгана Оюн-ооловна,

учитель родного(тывинского)

языка и литературы

высшей квалификационной категории

Тайылбыр бижик. (Пояснительная записка)

Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарына «төрөөн (тыва) дыл» эртеминиң чижек өөредилге программазына (К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар) даянып тургускан.

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттырган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарына таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу амыдыралда боттанмышаан. Тыва дыл өөредилгениң, культураның, күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, албан-херек документилери эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрөөн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас

чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдыышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартынга дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, меделдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

8 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажилдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 12 шак.

Теория болгаш практика – 48 шак.

Ажыглаар өөредилге ному: 6-7 кл

1. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.

2. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.

3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Издательство «Офсет» (электроннуг хевири)

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шактар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл, дыл дугайында ниити	Бүгү делегейниң төрөөн дылдар хүнүнүң дугайында.	3	Тыва литературлуг дылдың болгаш ооң чоннуң амыдыралынга ужур-дузазының дугайында чугаага киржир.

билиглер	Ноябрь 1 – тыва дыл хүнү. Тыва дыл – улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалының дылы.		«Бүгү делегейниң төрөөн дылдар хүнү» деп темага презентация белеткээр. Тыва дыл хүнүнүң дугайында чугаага киржир, ук байырлалга тураскааткан хана-солунну үндүрер. Демнежип ажылдаар: Тыва дылдың, ооң улустуң аас чогаалынга болгаш тыва чечен чогаалга ужур-дузазының дугайында диалогту тургузар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: дыл дугайында үлегер домактар тывар. «Төрөөн дылывысты кадагалаалыңар!» деп кыйгырыг хевиринге сөзүглел тургузар. Ону классчылары-биле сайгарып чугаалажыр.
	7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	4	7 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар: Кылыг сөзү Наречие. Өттүнүг сөстер. Дузалал чугаа кезектери.. Сөзүглел
	Чогаадыг	1	Чогаадыкчы ажыл: «Төрөөн дыл чүгө херегил?» деп угаап боданыышкынныг сөзүглел тургузар.
Синтаксис болгаш пунктуация	Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжыышкынының сөстен болгаш домактан ылгалы. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазы.	6	Сөс каттыжыышкынын нарын болгаш составтыг сөстерден ылгаап билир. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргаларын аңгылаар: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Өзек болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр. Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөстерниң уткалыг харылзааларын ылгаар. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Өөрөдилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: аңгы-аңгы холбааларлыг сөс каттыжыышкыннарын тургузар. Демнежип ажылдаар: бөдүүн болгаш нарын сөс каттыжыышкыннарын ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Катаптаашкын	1	Алган билиглерин катаптаар.

	Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыйткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Бөдүүн домак. Домактың чугула кежигүннери.	1	<p>Ийи чугула кежигүннүг домактарны танып тывар. Домакка чугаа кезектериниң туружун сактып алып. Демнежип ажылдаар: Кол сөс биле сөглөкчини танып тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин тодарадыр.</p> <p>Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Сөглөкчинин хевирлерин аңгылаар болгаш оларны домакка ажыглаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг.</p> <p>Сөглөкчинин составында модальдыг сөстөрни таныыр. Сөглөкчинин составында модальдыг сөстөрниң дузазы-биле кижиниң дыңнап турары болуушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыйткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Делгеренгей эвес бөдүүн домактарны сөзүглелден тывар. «Домактың чугула кежигүннери» деп төлевилелден тургузар.</p> <p>Домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылып.</p>
	<p>Немелде. Дорт болгаш доора немелделер, оларның илереттинери.</p> <p>Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның илереттинери.</p> <p>Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктөрү: үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары. Байдалдарның илереттинери.</p> <p>Домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	3	<p>Домактың ийиги черге кежигүннериниң дугайында чугаага киржир.</p> <p>Сөзүглелде домактардан делгеренгей домактарны танып тывар. Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылап тывар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир: (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын), оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Делгеренгей домактарны танып тывар; делгеренгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгередир.</p> <p>Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Делгеренгей домактарны тургузар; төрөөн дылынга бодалын шын, харылзаалыг болгаш</p>

		<p>чиге илередир. Домакты тургузуп тура, ында сөстөрнүн туружун сагыыр.</p> <p>Өөредилге номунда материалдарының ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелернүн онаалгаларын күүседир.</p> <p>Бот ажилдаар: Байдалдарны бөлүктээр, оларны таблицага чижектери-биле көгүзөр.</p> <p>Ийиги черге кежигүннеринге онаалгаларлыг карточкаларны кылыр.</p> <p>Делгеренгей домактын синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p>
Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
<p>Чаңгыс составтыг (чугула кежигүннүг) домактар.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактар дугайында билиг.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактарның хевирлери.</p> <p>Сөглекчи хевирлиг чаңгыс составтыг домактар.</p> <p>Тодаргай арынның домак. Тодаргай эвес арынның домак. Арын чок домактар.</p> <p>Кол сөс хевирлиг чаңгыс составтыг домактар. Ат домактары.</p> <p>Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.</p> <p>Чаңгыс составтыг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы</p>	4	<p>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар дугайында чугаага киржир.</p> <p>Демнежип ажилдаар: Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлерин аңгылаар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүннүг домактар.</p> <p>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар кирип турар сөзүглелдер тургузар.</p> <p>Бөлүк аайы-биле ажилдаар: Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның сайгарылгазын кылыр, чечен чогаалдан оларның чижектерин тывар.</p> <p>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Сюжеттиг чурук-биле ажилдаар. Уткалыг, дес-дараалашкак домактардан тургустунган сөзүглелди чогаадыр.</p> <p>Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглап тургаш, «Мээң өрээлим» деп темага чогаадыг-чурумалды бжиир.</p> <p>Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр.</p> <p>Словарьлыг диктаныны бжиир.</p>
Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.
Чогаадыг	1	
Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар.	6	Мергежилгелерни күүседир. Схема ёзугаар бердинген

	<p>Чаңгыс аймак кежигүннерниң илереттинери.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннерниң холбажыр аргалары.</p> <p>Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түннекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери.</p> <p>Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери.</p> <p>Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчылтынары.</p>		<p>домактарны сайгарар.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр.</p> <p>Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтынган домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер.</p> <p>Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Чаңгыс аймак кежигүннерниң түннекчи сөстөрүн тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер дузазы-биле нарынчылтынарын тайылбырлаар.</p> <p>Өөрөдилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p>
	Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	<p>Адалга дугайында билиг. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар.</p> <p>Адалганың интонациясы: домактың мурнунга, ортузунга болгаш соонга.</p> <p>Адалгаларны тускайлаары.</p>	3	<p>Өөрөдилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p> <p>Адалгалыг домактарны тургузар.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Адалгалыг домактарга интонацияны өөрөнип көөр; сөзүглелде адалгалыг домактарны сактып чугаалаар, удур-дедир хынажыр.</p> <p>Домакта адалгаларны тускайлаар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир.</p>
	<p>Кирилде сөстөр.</p> <p>Кирилде домактар.</p> <p>Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарга интонацияның ужур-дузазы.</p>	4	<p>Өөрөдилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p> <p>Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактарлыг домактарны чогаадыр, оларны сөзүглел тургузарына ажыглаар.</p>
	Катаптаашкын	1	Өөрөнгөн темаларын катаптаар.

	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	<p>Нарынчыттынган домактар дугайында билиг.</p> <p>Домактың делгеренгей кежигүннер-биле нарынчыттынары, оларга бижик демдектери.</p> <p>Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей тодарадылгалар-биле домактың нарынчыттынары.</p> <p>Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей байдал-биле домактың нарынчыттынары.</p> <p>Чогаадыг</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннер-биле домактың нарынчыттынары.</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннерлиг домактарга бижик демдектери.</p> <p>Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген делгеренгей кежигүннер-биле домактың нарынчыттынары.</p> <p>Домактың адалгалар-биле нарынчыттынары.</p> <p>Домактың кириилде сөстөр болгаш кириилде домактар-биле нарынчыттынары, оларга бижик</p>	12	<p>Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Домактың нарынчыттынар аргазын тодарадыр.</p> <p>«Нарынчыттынган домактарның бөдүүн домактан ылгалы» деп темага дыңнадыг белеткээр.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Нарынчыттынган домактарны танып тывар, оларны чогаадыр.</p> <p>Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдер-биле нарынчыттынган домактарны танып тывар, оларны чогаадыр.</p> <p>Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле , делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар-биле, кириилде сөстөр, кириилде домактар-биле нарынчыттынган домактарны сайгарар онаалгалыг мергежилгелерни күүседир.</p> <p>Нарынчыттынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Эдертигни бижиир.</p> <p>Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Улустуң хөмейжизиниң дугайында сөзүглелди номчуур. Ооң дугайында чугаага киржир. Ук сөзүглелге нарынчыттынган домактарны немеп бижиир, эде тургузар.</p> <p>Нарынчыттынган домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар.</p> <p>Нарынчыттынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр.</p>

	демдектери. Нарынчиттыңан домактарның сөзүглел тургузарыңга ужур-дузасы. Нарынчиттыңан домактарның синтаксистиг сайгарылгазы. Нарынчиттыңан домактарга катаптаашкын		
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
	Чогаадыг	1	
Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы	Монолог-чурумал Монолог-угаап боданышкын Монолог-тоожушкун. Эртем-шинчилел ажылы – монологтуң бир хевири Диалог	5	Монологтуң хевирлериниң дугайында чугааны чорудар. Башкызы-биле улуг эвес эртем-шинчилел ажылын чорудар, ооң дугайында дыннадыгны белеткээш, улус мурнунга чугаалаар. Демнежип ажылдаар: Диалогту тургузар, өске өөреникчилерниң тургусканы диалогтуң шынарын үнелеп, бодунуң бодалын илередир.
	Чогаадыг	1	
	Чыл төнчүзүнде түңнел катаптаашкын Сөс каттыжышкыны. Бөдүүн домак. Нарынчиттыңан бөдүүн домактар	3	Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.
	Хыналда ажыл	1	Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.
		68шак	

